

HA A ZENE NEM ÁLDOZHATÓ FEL GERARD M. HOPKINS KÖLTÉSZETÉNEK FORDÍTÁSÁRÓL

WHEN THE MUSIC MAY NOT BE SACRIFICED ON THE PROCESS OF TRANSLATING GERARD M. HOPKINS

Olty Péter

filozófus, műfordító, költő

ÖSSZEFOGLALÁS

Az alábbi írás szerkesztett változata annak az előadásnak, amit a szerző a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia *A lehetséges változatok* című versfordítói konferenciáján 2022. november 21-én tartott. A 19. századi angol költő, Gerard Manley Hopkins költészetének fordításával kapcsolatos műhelydilemmákba ad betekintést, különös tekintettel a versek által támasztott prozódiai és akusztikai jellegű kihívásokra. A szerző mindezt saját fordításának példáján keresztül mutatja be, úgy érvelve, hogy mivel a szavalhatóság Hopkins esztétikájában központi szerepet kap, a verszenével kapcsolatos stílusjegyeket érdemes a magyar fordításban is a lehető legjobban megőrizni.

ABSTRACT

The article is the edited version of a lecture delivered by the author on 21st November 2022 at a conference on translation of poetry organised by the Széchenyi Academy of Letters and Arts. At issue are certain technical dilemmas involved in the process of translating the work of the 19th-century English poet, Gerard Manley Hopkins, particularly the challenges posed by its prosody and rhyme. To illustrate his discussion, the author uses a translation of his own as an example, arguing that due to the central role speech sound plays in Hopkins's aesthetics, the poet's musical features of style are to be optimally preserved when translated into Hungarian.

Kulcsszavak: vers, fordítás, Gerard Manley Hopkins, rugóritmus

Keywords: poetry, translation, Gerard Manley Hopkins, sprung rhythm

Elterjedt nézet, hogy Hopkins lefordíthatatlan költő. Grammatikailag összepré-selt, neologizmusokban és szójátékokban bővelkedő, irizáló jelentéseket eredményező nyelve nemcsak a 19. századi lírában számít különecnek, hanem az angol irodalom egészét tekintve is párját ritkítja, és csak olyan nehézségű szerzőkéhez mérhető, mint John Donne, Robert Browning vagy James Joyce. Pusztán értelmezése is alapos szakirodalmi tájékozottságot követel meg. Emellett olyan for-

mákkal is szembesít, amelyek ritmikája és harangjátékszerű rímelése példátlan. A nevezett sajátosságok közvetítésének mikéntjére a hazai fordításelmélet és gyakorlat nem kínál kielégítő stratégiát és mintát.¹ Vajon ha a fordító bizonyos fokig eltér a kanonikus technikáktól, kísérleti eszközökkel bővítve szerszámkészletét, közelebb juthat-e Hopkinshoz? Az alábbiakban e kísérletek egyikéről lesz szó.

A *The Windhover* című versből indulok ki, ezen keresztül mutatva be a fordítói feladat fő kihívását: a zeneiség tolmácsolását. A hangzás Hopkins számára nem csupán díszítmény, hanem uralkodó esztétikai komponens, cél. „Úgy van szerkesztve ez a beszéd”, írja, „hogy azt hangzásában szemlélje az elme; úgy van szerkesztve, hogy az értelmi közlés célján is túlmenően, elsősorban önmaga hallhatóságában legyen érdekelt. Valamennyi matéria és jelentés persze lényeges benne, de mindez csak részeselem, amely ahhoz kell, hogy megtámassza és konkretizálja az önmagáért szemlélt alakzatot.” (House–Storey, 1959, 289.)² Mivel tehát szavazásra írt költészettel van dolgunk, a zeneiségnek kitüntetett szerepet kell kapnia a fordításban is. Nézzük tehát a példát:

THE WINDHOVER

To Christ Our Lord

I caught this morning mórning’s mínion, kíng-
dom of dáylight’s dáuphin, dapple-dáwn-drawn Fálcon in his ríding
Of the rólling level únderneath him steady áir, and stríding
Hígh there, how he rúng upon the réin of a wimpling wíng
In his éxtasy! Then óff, óff, fóρθ on swíng,
As a skáte’s heel sweeps smóoth on a bów-bend: the húrl and glíding
Rebúffed the big wínd. My héart in híding
Stírred for a bírd: the achíeve of, the mástery of the thíng!

Brute béauty and válour and áct, oh, áir, pride, plúme, héré
Búckle! AND the fíre that bréaks from thée then a bíllion
Tímes told lóvelier, more dángerous, Ó, my chevalíer!

No wónder of it: sheer plód makes plóugh down síllion
Shíne, and blúe-bleak émbers, áh my déar,
Fall, gall themsélves, and gash góld-vermíllion.

¹ Hardy–Hopkins, 1985. A kötetben szereplő fordítások zöme az 1980-as évekre kanonikusá merevült hagyományos magyar fordítói stratégiát követi. Ennek jellemzően áldozatul esik a Hopkins-versek ritmusa, fonetikai színgazdagsága, grammatikai és szemantikai összetettségük idegensége.

² A vers forrása: B-kézirat (jav. vált.) MacKenzie, 1990, 144.

Első hallásra is feltűnő, hogy lejtése eltér az angol verselésben megszokott hangsúlyváltó jambustól. A sorok a rugóritmus nevű versrendszerhez igazodnak (*sprung rhythm*).³ Ahogy az ékezetek jelzik, soronként öt szótagra esik nyomaték. A köztük lévő hangsúlytalan pozíciók néhol üresek, másutt egy, kettő vagy három hangsúlytalan szótaggal vannak kitöltve. Például: 1. *big wind; óff; óff; shéer plód; gásh góld*: üres pozíció; 2. *caught this; héart in*: egy hangsúlytalan szótag; 3. *stirred for a; réin of a*: itt kettő; 4. *Fálcón in his; rúng upon the*: itt pedig három. Mivel a hangsúlytalan helyek szótagszáma nem lehet bármennyi – nullától háromig terjedhet –, az ütemeknek nemcsak sortagoló szerepük van, hanem emellett, a görög–latin verselés analógiájára, verslábakat is imitálnak. Ennek megfelelően négyféle versláb jön létre: 1. monoszillabus; 2. angol trocheus; 3. angol daktilus; 4. angol első paión.

Az angol és a magyar mérték közti átjárásnak viszont feltétele, hogy a fentiekkel számot vetve, a *sprung* verslábait visszatranszponáljuk azokra az eredeti időérték-viszonyokra, amelyeket az angol verslábak utánozni hivatottak, így magyarul is befogadhatóvá, hallhatóvá téve őket. Négy mora időértékkel számolva ez a következő variációkat kínálja fel: 1. négymorás monoszillabus⁴ (—); 2. spondeus (— —); 3. daktilus/ anapesztus/ amphibrachisz (— ∪ ∪ / ∪ ∪ — / ∪ — ∪); 4. dupla pirrichius (∪ ∪ ∪ ∪). Megjegyzendő, hogy szavaláskor az angol daktilus és paión tényleges időértéke gyakran túllép a négy morán. A „*dauphin dapple*” vagy a „*rolling level*” például a magyar fül számára hatmorásnak érződik (— ∪ ∪). A négymorás verslábvariánsok mellett bizonyos extrametriákra is szükség van tehát. Ennek megfelelően a *Windhover* első öt sorának ütemezése és mértéke így jegyezhető le:

x | — | — | — | — | ∪ ∪ | —
 ∪ ∪ | — | — | — ∪ ∪ | — | — ∪ ∪ | — —
 ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — | — ∪ ∪ | — | — | —
 — — ∪ ∪ | ∪ ∪ ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — | —
 ∪ ∪ | — ∪ ∪ ∪ | — | — | — | —

³ A *sprung rhythm* Hopkins saját szóalkotása. Jobb híján rugóritmusnak fordítom. Az általam áttekintett prózai munkákban (teljes levelezés és naplók) a szerző egyszer sem tér ki a kifejezés pontos magyarozatára. Legközelebb itt kerülünk a hozzá: „Az erre a ritmusra használt *sprung* szó jelentése elsősorban *váratlan/hirtelen (abrupt)* és *de jure* csak arra az esetre vonatkozik, amikor két egymás után következő hangsúly között nincsenek további szótagok.” (Abbot, 1955, 23.) A *sprung* múlt idejű participium a *spring* ige valamelyik tranzitív jelentéséből. Érdemes összevetni a Hopkins által alkotott *outride* és *overrove* kifejezésekkel, melyek a ritmust kvázi lovaglásként láttatják, illetve azzal is, hogy a szerző a *sprungban* az általa *running rhythmnek* nevezett hagyományos verselés ellentétét látja – míg a jambikus pentameter „fut”, addig a *sprung* kiszámíthatatlanul „ugrál”. Szabályairól lásd bővebben: Kiparsky, 1989, 305–340; Stephenson, 1987; Wimsatt, 2006. A hangsúlyjelzések Paul Kiparsky javaslatait követik.

⁴ Egyetlen szótag, mely verslábhosszan ejtendő.

A fenti képlet a rugóritmus licenciáit is láttatja. 1. Az egyik ilyen az ütemáthajlás (overreaving). A sorok végén nem áll meg a skandum, s így a sorvégi versláb egy része áthajolhat a következő sor elejére. Például az első és a negyedik sorok végén: *kíng-/ dom of; wíng/ In his*. A sorzáró szó vagy szótag ilyenkor mindig hangsúlyos, a versláb következő sor elejére eső része pedig értelemszerűen hangsúlytalan. 2. A másik engedmény az extrametria (outride), amelyre már fent is utaltam. Mivel a moraszámlálás hangsúlyszámlálással ötvöződik, a verslábak egyben ütemek is. Az ütemek pedig alkalmanként kaphatnak – például nagyobb érzelmi töltet esetén – olyan erős hangsúlyt, hogy négy moránál hosszabb időértéket is elbírnak. A lábakból így öt-, hatmorás lesz – jellemzően első paion (– ∪ ∪ ∪), molosszus (– —) vagy *ionicus a maiore* (– – ∪ ∪). E pármorás toldásokat pedig a magyar fül a rákövetkező versláb auftaktjának hallja. Ilyen például a „level”, a „steady” és a „how he”: *rólling, level únderneath him steady áir, and stríding/ Hígh there, how he rúng*.

Az auftakt kétmorás magyar szavakat követelne meg hangsúlytalan pozícióban, például „mint”, „még”, „ami”, „ahol”. Ezekből azonban kevés van. A felütésnek alkalmas szavak hiányát tehát hosszabbak hangsúlytalan végével érdemes kompenzálni. Olykor az is előfordulhat, hogy valamilyen inverzió, például az ige előrevetése jelenti a megoldást. Mutatom a fordítást, az extrametrikus toldásokkal együtt. A hangsúlyokat kövérítés jelzi.

A SZÉLVERŐ
Krisztus Urunknak

Sólymot **kap**va le **reggel** – a **reggel kegy-**
fia **fénytrón-örökös**t, **hajnal-deresét-hajtót** –,
kit a **görgő légoszlop tollai-lobogó, egy**
szárny **lonzsán, szerpentinező trappban hajtott**
föl **piruett-pontig**, s aki **ott, fentről, ívben**
mint **korcsolya karcol csíkot, siklórajt**
a **vad szél dacára vett, pangó szívben**
rebbentem: a tanuságért, ahogy tőkélyre megy.

Itt húzz viadalt, leget, ó, tollzászlóst, bája-vadont,
bele! és e **hasadó tűzpír** iránti **epedés,**
ó, **lovagom, lesz csillagszor drágább szítópont.**

Fémet **föld** is, a **restül rótt**, amit eke vés,
ha **fényez, e hűlómálló zsaráton ont,**
ah, **istenem, annál inkább!, aranyat repedés.**

Az auftakt tehát vagy a természetes szórendhez igazítható (például „hajtott föl”; „pontig, s aki”), vagy valamilyen szórendváltoztatással érhető el („ívben mint”; „lesz... szítópont”; „fémet föld... ha fényez”). Utóbbi egyben a Hopkinsra általában jellemző angoltalan inverziókat is sejteti, szokatlanságát tulajdonképpen ez legitimálja.⁵ A fenti fordítás azt is szemlélteti, hogy a rugóritmus egy szótagos rímeire természetesen a jambikus verselés diktálta hímrímszabály sem vonatkozik. A hangsúlyos és egy szótagos „pont-ont” rímpár itt ugyanannyira helyénvaló, mint a látszólag szabályosabb „egy-kegy”. Ami a hangsúlyokat illeti, a soronkénti öt csak némi alku árán tartható be: mivel a magyar szavak hosszabbak, előfordul, hogy nem csak élükre esik hangsúly. Például „**s**erpentinező”; „**t**anuságért”; „**b**ája-**v**adont”. Moraszámláló versben ez nem volna probléma, de a *sprung*, mint a fentiekben említettem, nem tisztán moraszámláló, hanem hangsúlyokat is számol. A magyar nyelv élhangsúlyos volta pedig elvileg tiltja a szóvég nem természetes megnyomását. Bár Hopkins kivételes esetben él ilyen licenciával, például itt is, az *underneath* szó végén, ezt sosem önkényesen, hanem mindig valamilyen feszültségkeltés céljából teszi.

A rugóritmus mellett a *Windhover* zeneiségének másik feltűnő vonása a tág értelemben vett rímelés (*lettering/consonant chime*): a hangzók különféle szabályok szerinti lankadatlan összecsengése. A harangjátékhatást előidézik a betűrím (például: *bow-bend*; *blue-bleak*), a sorvégi ríme konszonanciája, a sorokon belüli rímek és asszonáncok (például: *dawn-drawn*; *air-there*; *stirred...bird*; *plough down*; *fall...gall*) és bizonyos hangzócsoportok egy helyre koncentrációja (például: a d-f-l-n csoport a második sorban: *-dom of daylight's dauphin, dapple-dawn-drawn Falcon*) (Gardner, 1944; Merriman, 2005, 85–111.).⁶ E hatás magyar közvetítését a tartalmi kötöttségek nyilván nem engedik teljesen. Törekedni rá azonban szükséges.

1.) A tiszta végríme megőrizhetők, ha a rímképleten lazítunk. Az oktáva petrarcai rímrendje – ABBAABBA – jóval kisebb jelentőségű, mint a végrím tiszta hangzása. A fordításban tehát az első nyolc sor ABABCBCA képletet kapott, cserébe a tiszta végrímekért. Megjegyzem, hogy a szesztinában ez nem sikerült teljesen – ott egy asszonánca is rákényszerültem. 2.) Ami a sorokon belüli rímeket illeti, ha hű tolmácsolásuk lehetetlen is, színeik itt-ott kiválthatók ekvivalens hatásokkal. Az ismétlődő betűk egymástól távolabbra is helyezhetők. Például a második sorban

⁵ Az eredeti szövegben használt fordított szórend utánzása nem mindig kelt ekvivalens hatást. A tárgynak az állítmány elé vetése például a magyar nyelvben természetes is lehet, míg az angolban erősen elbizonytalanítja a mondat jelentését. Az ige és az igekötő előrevetése azonban megközelíti az eredeti inverziók furcaságát. Lásd például az *Epithalamion* című versből készült fordításomat: Hopkins, 2021, 33–34.

⁶ Egyes Hopkins-versekben mindez komplett hangzósorozatok ismétlésével is kiegészül. Lásd a *Hurrayng in Harvest* című versről közölt korábbi műhelyesszémét: *Magyar rugóritmus: Egy idegen versrendszer honosításáról* (Olty, 2020, 46–57).

az r-k-f-t-n-s-h-j csoport: **reggel kegyfia fénytrón-örököst, hajnal-deresét-hajtót**; vagy a kilencedikben a t-z-v-d-l-b: **Itt húzz viadalt, leget, ó, tollzászlóst, bája-vadont, bele!** Harangozásuk halkabb, mint a harsány „korcsolya karcol” vagy a „restül rótt”, de a szöveg akusztikai kohézióját így is erősítik, a hopkinsi hanghoz közelítve azt. Ilyen eszköz továbbá a hosszú mássalhangzó is („reggel”; „toll”; „húzz”; „rebben”; „csillag” stb.). Az angol nyelvben ez ugyan nem létező jelenség, de a magyarban ekvivalens hangfestő kellék lehet. Végezetül a mássalhangzó-torlódásokról: közismert, hogy a magyar nyelv kerülni igyekszik ezt. Hopkins esetében azonban úgy érzem, hogy érdemes bizonyos fokig ellene menni a domesztikált hangzás elvének. Most nem is elsősorban a szóeleji torlódásokról beszélek (például: „trapp”, „trón” „drága”), mert ilyen szavak csak kis számban állnak rendelkezésre. Hanem olyan szövegi kombinációkról, mint az -nt, -ng, -lt, -jt, amelyek gyakoribb használata angolosabb színeket képes a szövegbe csempészni.

Mint említettem, jelen esszében a *Windhover* zeneiségének bemutatására szorítokozom, lévén, hogy Hopkins versesztétikájában a szavalhatóságnak kitüntetett szerepe van. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a vers értelmezése és tartalmi közvetítése kisebb feladat. Ellenkezőleg. Még rangos Hopkins-szakértőket is maradandó dilemmákkal szembesít. Paul L. Mariani és Norman H. MacKenzie egyaránt megjegyzi, hogy a szakirodalom számára a vers szó szerinti jelentése szemlátomást hozzáférhetetlen, legfeljebb bizonyos pindaroszi típusú jelentéskonstellációkat tudunk azonosítani benne. Nem tudjuk például, hogy a cím miért a (tájszóval megnevezett) vörösvércsére utal, miközben a leírt spirális körözés más sólyomfajok röptére jellemző. Míg a „ring” igét a negyedik kiadás kommentátora, William Henry Gardner, annak a solymászatban és a lovászatban használatos jelentéseihez köti („köröz”, illetve „lovat futószáron körben futtat”), az ötödik kiadás szerkesztője, MacKenzie, ezt helyteleníti, és inkább a vércsére jellemző lebegő/szitáló repülési technikát igyekszik kihallani a sorból. Nem tudjuk azt sem, hogy a második sorban a „dapple-dawn-drawn” szóösszetétel három lehetséges olvasata közül elsődleges-e valamelyik. Akit az almásderes színű hajnal vonalaz/rajzol? Esetleg vonz? Vagy akit az Almásderes Hajnal (nevű ló) von/húz (fogaton)? Hasonló dilemmák merülnek fel a „buckle” (csatol? vetemedik? nekigyürkőzik? felszólító vagy felkiáltó mód?), az „in hiding”, a „wimpling”, a „fire”, a „my chevalier” és a szimbólumértékű „Falcon” kapcsán is. E poliszémia és többfelé olvashatóság nagy részét a fordításban természetesen nem lehet megőrizni. Legtöbb esetben választani kellett, egyik vagy másik értelmezést részesítve előnyben (lásd Mariani, 1970; MacKenzie, 1981; Gardner–MacKenzie, 1970).

Az elmondottak tanulságai a következő pontokban összegezhetők: 1.) A szavalhatóságot, ha a szerző esztétikája úgy kívánja, a fordítói hűség legfontosabb zálogának kell tekinteni. 2.) A hangzás megfelelő tolmácsolása Hopkins esetében nem mellőzheti az eredeti prozódia szakszerű ismeretét és annak a magyar ritmizálásai elvek lehetőségeihez szabott asszimilációját. 3.) Ahhoz, hogy az eredeti és

a célnyelv a szavak hosszával, a hangsúlyozással és a hangzók összecsengésével kapcsolatos különbségei áthidalhatók legyenek, nem szokványos fordítói eszközökkel is kísérletezni lehet ekvivalens hatások elérése érdekében. Visszatérve az indító kérdésre: Lefordíthatatlan szerző-e Hopkins? Bizonyos szempontból igen. Keveseknek van manapság idejük arra, hogy az értelmezéshez szükséges szakirodalmi apparátust tüzetesen átolvassák. A fentiekben bemutatott formai kritériumok teljesítése még tovább nyújtja a munkafolyamatot. Ha azonban a fordító megengedheti magának, hogy hosszabb időt áldozzon rá, akár optimális fordítások is készülhetnek belőle.

IRODALOM

- Abbot, C. C. (ed.) (1955): *The Correspondence of Gerard Manley Hopkins and Richard Watson Dixon*. Oxford: Oxford University Press
- House, H. – Storey, G. (eds.) (1959): *The Journals and Papers of Gerard Manley Hopkins*. London: Oxford University Press, https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.460186/2015.460186.The-Journals_djvu.txt
- Gardner, W. H. (1944): *Gerard Manley Hopkins: A Study of Poetic Idiosyncrasy in Relation to Poetic Tradition*. London: Secker & Warburg
- Gardner, W. H. – MacKenzie, N. H. (eds.) (1970): *The Poems of Gerard Manley Hopkins*. Oxford: Oxford University Press
- Hardy, T. – Hopkins, G. M. (1985): *Thomas Hardy és Gerard Manley Hopkins versei*. (Vál., szerk. Sz. Kiss Cs., ford. Ferencz Gy. et al.) Budapest: Európa Könyvkiadó
- Hopkins, G. M. (2021): Nászdal. (ford. Olty P.) *Kalligram*, 7, 33–34. <https://www.kalligramoz.eu/index.php/Kalligram/Archivum/2021/7-8-2021>
- Kiparsky, P. (1989): Sprung Rhythm. In: Kiparsky, P. – Youmans, G. (eds.): *Phonetics and Phonology*. Vol. 1.: *Rhythm and Meter*. San Diego: Academic Press, 305–340. https://web.stanford.edu/~kiparsky/Papers/Sprung_Rhythm_89.pdf
- MacKenzie, N. H. (1981): *A Reader's Guide to Gerard Manley Hopkins*. London: Thames and Hudson, <https://archive.org/details/readersguidetoge0000mack>
- MacKenzie, N. H. (ed.) (1990): *The Poetical Works of Gerard Manley Hopkins*. 5th ed. Oxford: Clarendon Press DOI: 10.1093/actrade/9780198118831.book.1
- Mariani, P. (1970): *A Commentary on the Complete Poems of Gerard Manley Hopkins*. Ithaca–London: Cornell University Press, https://openlibrary.org/books/OL5075862M/A_commentary_on_the_complete_poems_of_Gerard_Manley_Hopkins
- Merriman, E. T. (2005): Corresponding Grace: Hopkins's Use and Theory of Rhyme. *The Hopkins Quarterly*, 32, 85–111. https://www.jstor.org/stable/45241495?read-now=1#page_scan_tab_contents
- Olty P. (2020): Magyar rugóritmus. Egy idegen versrendszer honosításáról. *Alföld*, 8, 46–57. https://epa.oszk.hu/00000/00002/00263/pdf/EPA00002_alfold_2020_08_046-057.pdf
- Stephenson, E. A. (1987): *What Sprung Rhythm Really Is*. (*International Hopkins Association Monograph*, No. 4) Alma, Ontario
- Wimsatt, J. I. (2006): *Hopkins's Poetics of Speech Sound: Sprung Rhythm, Lettering, Inscape*. Toronto: University of Toronto Press